MOAMER ŠEHOVIĆ

STRADANJE SARAJEVA (1992-1995) SA REFLEKSIJAMA NA OBJEKTE OBRAZOVANJA I KULTURE

Abstrakt: Agresija, razaranja i pustošenja, ostavili su posljedice u Sarajevu, koje će se osjećati u narednih 30 do 50 godina. Na Sarajevo je ispaljeno više miliona granata, opljačkano je, te su iz njega odvezena ogromna bogatstva. Oko 19.000 Sarajlija, svih konfesija i nacionalnosti, od toga 2.000 djece, platilo je glavom u opsjednutom gradu od svih oružja koje su srpski agresori ispaljivali na šeher Sarajevo.

Ključne riječi: Sarajevo, agresija, Bosna i Hercegovina, obrazovanje, kultura, škola, Univerzitet, Vijećnica, muzeji, Nacionalna biblioteka, ratna šteta.

UVOD

Procjena ratnih šteta uobičajena je obaveza država na čijim prostorima se vodio rat, kao i međunarodne zajednice, koja učestvuje u saniranju nastalih šteta i obnovi ratom porušene zemlje.

Građani najvećih gradova, prije svega grada Sarajeva i drugih naselja Bosne i Hercegovine su, u početku oružane agresije, bili svedeni na vegetiranje pa i gladovanje, te podvrgnuti čestim, višednevnim i višemjesečnim blokiranjem korištenja električne energije, vode, gasa i drugih potreba. Ratna razaranja i pustošenja ostavili su posljedice koje će se osjećati u narednih 30 do 50 godina. Ekonomski, neće se moći izmjeriti štete koje su nanesene blokiranjem i zatvaranjem protoka osnovnih roba i potreba građana Bosne i Hercegovine.

Na bazi raspoložive dokumentacije o nastalim štetama u ovoj oblasti neposredne štete iznose oko 220 miliona $. To je dio ratne štete utvrđene samo za jedan broj oštećenika, čije su sjedište i registracija bili na prostoru koji pokriva današnji Kanton Sarajevo. Riječ je samo o neposrednim štetama nastalim, uglavnom, namjernim uništavanjem i pljačkom.

Istraživanja nastalih šteta u oblasti kulture i obrazovanja na području Sarajeva, posebno su važna. Sarajevo je bilo industrijski, kulturni, finansijski, obrazovni i politički centar Republike Bosne i Hercegovine, u koje su, za potrebe tih funkcija, izgrađeni mnogobrojni objekti i infrastruktura. Infrastrukturi Sarajeva su nanijete ogromne ratne štete.

Na Sarajevo je ispaljeno više miliona granata, te su opljačkana i odvezena ogromna bogatstva.

Ratna šteta je utvrđena po vrsti i veličini, u naturalnim i vrijednosnim pokazateljima. Šteta se izražava u vrijednosti koja je potrebna da bi se oštećenja, uništenja i druge posljedice na imovini doveli u stanje prije njenog nastanka ili se, bar, nadoknadila vrijednost ukupne štete u trenutku nastanka.

Postojalo je više motiva za agresiju na Bosnu i Hercegovinu:

1. Geostrateški položaj Bosne i Hercegovine na Balkanu koji, s ekonomske tačke gledišta, omogućava maksimalnu racionalizaciju transportnih i ukupnih reprodukcionih troškova unutar užeg i šireg prometnog okruženja.
2. Bogata sirovinsko-energetska osnovica daje značajne potencijale za razvoj metalnog i nemetalnog kompleksa (željezna ruda, boksit, srebro, olovo, so, barit, ugalj, hidropotencijal...) u kojima svaka država pronalazi jedan od temeljnih faktora industrijskog i ukupnog materijalnog razvoja.
3. Šumsko bogatstvo, s drvnom masom pogodnom za različite ekonomske namjene u vrlo velikim razmjerama, bio je snažan ekonomski motiv agresiji. Ovaj obnovljivi sirovinsko-energetski resurs (karakterističan za BiH kroz povijest vanjskih agresija na nju) može u najkraćem roku eventualnom osvajaču dati velike razvojne impulse i devizne efekte.
4. Funkcionalni kapaciteti vrlo razuđene strukture namjenske industrije, izvozno orijentisane i sigurnosno gledano kvalitetno locirane i konstruirane, čija se tržišna vrijednost procjenjuje na oko 30 mlrd EUR-a na prostoru BiH, mogli su predstavljati realnu podlogu za snažno unapređenje agresorove ratne logistike, ali i za unutrašnji industrijski prosperitet i izvozni resurs na dugu stazu.

5. Raspoloživa znanstveno-tehnološka, informatička i obrazovna infrastruktura u BiH važila je za jednu od najmodernijih u ex-SFRJ, pa i šire u nekim grupacijama fundamentalnih istraživanja, tako da je logično zaključiti da su mogle i predstavljati značajan ekonomski motiv agresije, obzirom da se radi o sektorima s naglašenim eksternim efektima u dugom roku.[1]

Infrastrukturi Sarajeva su nanesene ogromne ratne štete, posebno vodoprivrednim objektima i elektroprivredi. Ogromne štete pretrpjeli su PTT objekti, zatim telekomunikacione veze, RTV Bosne i Hercegovine i željezničke stanice. Uništeni su, ili onesposobljeni: javni, gradski, avio saobraćaj i gasna infrastruktura.

Obim razaranja ekonomske osnove, uništavanja i oštećenja privrednih i vanprivrednih objekata, pljačkanje fabrika i postrojenja, privatne imovine, ali i uzurpiranja finansijskog kapitala ekonomskih subjekata, koje je sistematski počelo u prvoj polovini 1991. (početak agresije na Sloveniju), nikada se, vjerovatno, neće moći realno iskazati. Neće se moći iskazati ni po intenzitetu geometrijski progresivno stezanje obruča nad ekonomijom Bosne i Hercegovine, naročito blokadama razvijenih tehničko-tehnoloških sistema.

Blokade i prekidi platnog prometa, tržišni finansijski haos, valutni vakuum, posebno nekontrolisano emitovanje i korištenje dinara bivše Narodne banke Jugoslavije u dužem periodu, a nakon toga i drugih novčanih surogata na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, nanijeli su ekonomiji nesagledive materijalne štete. Neće se ekonomski moći izmjeriti štete koje su nanesene blokiranjem i zatvaranjem protoka osnovnih roba i potreba građana Bosne i Hercegovine[2]. Građani najvećih gradova, prije svega grada Sarajeva, i drugih naselja Bosne i Hercegovine, su u početku oružane agresije, bili svedeni na vegetiranje pa i gladovanje, te podvrgnuti čestim, višednevnim i višemjesečnim blokiranjem korištenja električne energije, vode, gasa i drugih potreba.

---

1 M. Bašić, *BH ekonomija u kliničkoj smrti*, Sarajevo, 1998., str. 8.; S. Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Knjiga 1 i 2, Sarajevo, 2004.

2 Hasić, *Ratne štete u Sarajevu 1992.-1995.*, Institut za istrraživanje ratnih zločina protiv čovje - nosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 2006., str. 11.

OBRAZOVANJE

Osnovno obrazovanje

Na teritoriji grada Sarajeva prije agresije djelatnost osnovnog obrazovanja organizovana je u 96 objekata.

U ovim školama obrazovalo se 61.734 učenika (1991/92 školske godine). Broj nastavnika iznosio je 1.900.

Uslovi pod kojima su se odvijale aktivnosti, obzirom na složenost vaspitno-obrazovne djelatnosti, bile su u zavisnosti od odgovarajućih uslova kao što su: kvalifikovan nastavni kadar, školski prostor, oprema, nastavna sredstva, struktura stanovništva i drugo. U kom stepenu je svaki od ovih uslova bio razvijen, zavisilo je od mogućnosti društvene zajednice i to ne samo od materijalne mogućnosti, već i od odnosa prema ovoj djelatnosti.

Dinamika razvoja školstva je bila naročito izražena na urbanom području grada Sarajeva jer je mehanički prirast stanovništva, a time i školske djece, uslovljavao bržu školsku izgradnju. Uslovi rada osnovnih škola na gradskom području bili su veoma različiti, i to ne samo po opštinama već i po pojedinim područjima, te su iz toga proizilazili i različiti efekti vaspitno-obrazovnog rada.

Veličina i funkcionalnost školskog prostora su faktori koji, ne samo da ograničavaju broj učenika u školi, već često utiču na opremanje škola nastavnim sredstvima. Slobodni kapaciteti su, uglavnom, bili u općinama Centar i Stari Grad i u većini prigradskih općina - Hadžići, Ilijaš i Trnovo; školski objekti izgrađeni u posljednje dvije decenije bili su funkcionalni, dobro očuvani i raspolagali su opremom i učilima koji su se približavali normalnim zahtjevima osnovne škole. Međutim, novoizgrađene škole su, gotovo bez izuzetka, bile prekapacitirane.

Stanje objekata bilo je prije rata u prosjeku loše, obzirom da je preko 50% objekata staro preko 50 godina, sa dotrajalim krovovima, limarijom, podovima, stolarijom, mokrim čvorovima, instalacijama vodovoda i grijanja, fasadom itd. Preko 50% namještaja u školama bilo je dotrajalo što je zahtjevalo brzu intervenciju u smislu intervencije na investicionim opravkama – sanacijama.[3]

Usljed ratnih razaranja veliki dio školskih objekata koji se nalazio na slobodnoj teritoriji je uništen ili djelimično oštećen, a infrastruktura i oprema su devastirane, tako da je dio objekata ostao van funkcije. Objekti koji se

[3] Izvještaj o štetama Sarajevskog Univerziteta – Visoko obrazovanje i nauka (Arhiv Instituta za istraživanje ratnih zločina), str. 205.

nalaze na reintegrisanom području su potpuno devastirani, a procjena štete još nije utvrđena.

Od ukupno 131.693 m^2 korisnog prostora kojim su 1991/1992 školske godine raspolagali objekti osnovnog obrazovanja na području devet općina, danas je u funkciji samo 43% kapaciteta sa oko 34.768 učenika što je za 44% manje u odnosu na predratno stanje.

U toku rata škole su radile u improvizovanim učionicama po punktovima.

Oko 40% škola saniralo je građevinske štete donatorskim sredstvima, tako da je današnja procjena šteta na objektima osnovnog obrazovanja oko 39.446.741,72 DEM odnosno 19.802.263 EUR-a.

Srednje obrazovanje

Kapaciteti za obrazovanje djece od 15 do 19 godina starosti, prije agresije, obezbjeđivali su školovanje kadrova uglavnom za potrebe grada Sarajeva, obzirom da je u posljednim decenijama bio značajan akcenat na širenju mreže škola srednjeg obrazovanja na području regiona i republike.

Učešće djece ovog uzrasta u ukupnom stanovništvu grada Sarajeva (10 općina) u školskoj 1991/92. godini iznosio je od 6,7% ili 33.000 djece srednjoškolskog uzrasta, od čega je oko 82% ili tačnije 25.820 obuhvaćeno srednjim obrazovanjem.

Polazeći od činjenice da je na području deset općina, prije rata bilo 35 škola – 32 škole za srednje obrazovanje i 3 specijalne škole – govori da je mreža vaspitno obrazovnih organizacija dosta razvijena.

Prostorni kapaciteti raspolagali su sa 131.405 m^2 korisnog prostora.

Ocjena je da su prostorni kapaciteti prije rata zadovoljavali potrebe Grada, a dostignuti standard od 3,8 m^2 po učeniku u potpunosti je odgovarao normativnim zahtjevima.

Kapaciteti srednjih škola omogućavali su upis u srednju školu svih završenih učenika osnovne škole koji su htjeli da nastave obrazovanje, ali nisu bili u potpunosti zadovoljavajući obzirom na standard srednjeg obrazovanja koji se određuje ne samo na osnovu prostora u kojem se nastava odvija, nego i na osnovu opremljenosti učilima, nastavnim sredstvima i laboratorijama.

Usljed ratnih razaranja veliki dio obrazovnih kapaciteta je teže oštećen, a infrastruktura i oprema u pojedinim objektima devastirana (objekti koji su se nalazili na prvim borbenim linijama).

Agresija i ratna dejstva su dovela i do toga da se veći broj matičnih objekata nije mogao koristiti za odvijanje nastave već se ona odvijala po punktovima.

Broj učenika je drastično reduciran sa 25.820 u školskoj 1991/92. godini (područje 9 općina - bez Trnova) na 13.374 učenika (područja 9 općina bez Pala).

Na teritoriji pod kontrolom legalnih vlasti broj učenika je iznosio 8.500 – školske 1992/93. godine; 9.200 – školske 1993/94. godine; i 12.000 – školske 1994/95. godine.

Ratnim razaranjima, teže ili lakše, su oštećeni objekti, a prostor iskazan u m^2 prema sljedećim kategorijama oštećenja:

OŠTEĆENJE	BROJ OBJEKATA	m^2 POVRŠINA
lahko	4	11.420
teško	9	61.239
teže	9	35.544
uništeno	2	7.096
UKUPNO	24	115.299

Preliminarna procjena oštećenja na građevinama (24 objekta) zajedno sa školskim namještajem i opremom iznosi 28.684.330 DEM odnosno 14.399.533 EUR-a.

Do danas samo mali broj donatora pokazalo je zainteresiranost za pomoć, a ona iznosi 2.000.025 DEM, što je svega 7% od potrebnih sredstava. Ovim sredstvima izvršeni su samo urgentni potezi na sedam (7) školskih objekata, a oni se odnose na nužne radnje da bi se zaustavilo dalje propadanje (sanacija krova, prozorskih okova, fasada i instalacije) i to kako slijedi:

1.	Prva gimnazija	175.819 EUR
2.	Druga gimnazija	285.758 EUR
3.	Peta gimnazija	296.544 EUR
4.	Škola primjenjenih umjetnosti	7.889 EUR
5.	Medicinska škola	199.668 EUR
6.	Željeznička škola	31.730 EUR
7.	Ugostiteljsko-turistička škola	25.619 EUR
	UKUPNO	1.023.030 EUR

Visoko obrazovanje

Mrežu institucija visokog obrazovanja u Sarajevu, prije rata, činile su grupacije:

- Tehničke nauke: 5 fakulteta
- Biotehničke nauke: 3 fakulteta
- Društvene nauke: 4 fakulteta
- Medicinske nauke: 3 fakulteta i 1 viša škola
- Pedagoške nauke: 3 fakulteta i 1 akademija
- Umjetničke akademije: 3 umjetničke akademije

Kapaciteti objekata visokoškolskih ustanova nisu bili u potpunosti zadovoljavajući obzirom na standard visokog obrazovanja koji se određuje na osnovu, ne samo kadrovske komponente, već i na osnovu prostornog kapaciteta u kojem se nastava izvodi, prostora za učenje, opremljenosti učilima, nastavnim sredstvima i laboratorijama. Mnogi fakulteti i više škole, zbog nedostatka potrebnog radnog prostora koristili su zakupljene prostore koji su bili neprimjereni procesu nastave. Do početka agresije, tri visokoškolske ustanove nisu imale matične zgrade (Akademija scenskih umjetnosti, Farmaceutski fakultet i Viša medicinska škola).

Agresija i ratna razaranja učinila su da se odvijanje nastave visokoškolskih ustanova nije moglo pratiti u svojim matičnim objektima, ali uprkos svemu, nastava je kontinuirano funkcionisala.

Broj studenata je drastično reduciran, sa 32.126 studenata (redovni 21.533 i vanredni 10.576) u školskoj 1991/92. godini na 8.269 studenata u 1994/95. školskoj godini. Također, i broj nastavnog kadra na visokoškolskim institucijama je smanjen za 46%.

U toku rata osnovane su i dvije visokoškolske institucije: Fakultet kriminalističkih nauka i Pedagoška akademija u Zenici.

Ratnim razaranjima oštećeni su i mnogi objekti, a oštećeni prostor (m^2) je iskazan kroz četiri kategorije:

OŠTEĆENJA	BROJ OBJEKATA	m^2 POVRŠINA
Lakša oštećenja	9	52.927
Značajna oštećenja	5	47.854
U većoj mjeri	3	45.071
Potpuna uništenja	5	48.120
UKUPNO	22	193.972

Preliminarno procjene oštećenja na građevinama zajedno sa školskim namještajem i opremom iznosi 182.829.569 DEM i to kako slijedi:

1.	Građevinska oštećenja	1.991.401 EUR
	- lakša	3.576.480 EUR
	- značajna	27.952.585 EUR
	- potpuna	28.201.197 EUR
	ukupno:	61.721.765 EUR
2.	Školski namještaj	3.948.715 EUR
3.	Laboratorijska oprema	24.894.247 EUR
4.	Bibliotečki fond	1.805.856 EUR
	SVE UKUPNO	93.518.961 EUR

Finansijska pomoć sarajevskom Univezitetu na obnovi građevina, nabavci namještaja i laboratorijske opreme, te obnovi bibliotečkog fonda će biti neophodna da bi se vratilo stanje kakvo je bilo prije rata.

Do danas je samo mali broj donatora pokazao zainteresiranost za pomoć sarajevskom Univerzitetu, a ona iznosi 1.301.302 DEM. Ova sredstva poslužila su da se izvrše samo one nužne radnje na objektima da bi se zaustavilo dalje propadanje objekata.

Na inicijativu WUS Austrija, Vlada Republike Austrije donirala je 220.000 DEM. Ovim sredstvima izvršeni su samo urgentni potezi na osam (8) visokoškolskih ustanova i jednom (1) studentskom domu, i to na sanaciji krova, fasada i instalacijama, i to:

1.	Akademiji likovnih umjetnosti	12.040 EUR
2.	Muzičkoj akademiji	7.177 EUR
3.	Pedagoškoj akademiji i Akademiji scenskih umjetnosti	9.223 EUR
4.	Fakultetu političkih nauka	15.085 EUR
5.	Farmaceutskom fakultetu	7.279 EUR
6.	Fakultetu za fizičku kulturu	16.651 EUR
7.	Prirodno-matematičkom fakultetu	26.256 EUR
8.	Studentskom	8.255 EUR
9.	Studentskom naselju Bjelave	10.144 EUR
	UKUPNO	112.530 EUR

Iznos upućen od italijanske Vlade od 281.302 DEM orijentisan je na sanaciju sedam (7) visokoškolskih ustanova, a odnosila se isključivo na sanaciju građevine (krov, fasada, zastakljenje prozora i instalacije), i to:

1.	Arhitektonski fakultet	17.824 EUR
2.	Ekonomski fakultet	21.416 EUR
3.	Građevinski fakultet	21.162 EUR
4.	Medicinski fakultet	33.631 EUR
5.	Pravni fakultet	12.074 EUR
6.	Stomatološki fakultet	9.199 EUR
7.	Veterinarski fakultet	28.321 EUR
	UKUPNO	143.888 EUR

U decembru 1995. godine, na prijedlog WUS Austrija, Evropski komitet je dao donaciju od 300.000 DEM, a sanacija izvršena na osam (8) prioritetnih visokoškolskih ustanova.

Pored ovoga, austrijska Vlada je za 1996. godinu odredila pomoć od 280.000 DEM.

Današnja situacija nam govori da je od ukupno procijenjene štete na visokoškolskim objektima (182.829.569 DEM odnosno 91.780.660 EUR-a) uloženo svega 0,7% na sanaciju. Ovaj podatak nam govori da je potrebno još mnogo sredstava neophodnih za osposobljavanje potencijala koji čine zgrade (u fizičkom smislu), što znači dovesti u građevinski ispravno stanje prostorni fond kojim raspolaže sarajevski Univerzitet[4].

Međutim, ograničenja su ogromna kada je riječ o sredstvima potrebnim za opremanje objekata, nabavku namještaja, laboratorijske, računarske opreme, obnavljanje bibliotečkog fonda kako bi se osigurali osnovni uslovi za približno normalan obrazovni i naučno-istraživački rad i nadoknadila šteta prouzrokovana ratnim razaranjima. Još veća ograničenja su kada je riječ o ostvarenju prijeratnog cilja – osavremenjavanje obrazovnog naučno-nastavnog procesa na sarajevskom Univerzitetu u svim segmentima.

[4] Strategija obnove i razvoja grada Sarajeva, Zavod za planiranje i razvoj grada Sarajeva, Arhiv Instituta za istraživanje ratnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, str. 217; D. Hasić, *Ratne štete u Sarajevu 1992-1995*, Sarajevo, 2006, str. 207-216.

KULTURA

Kao kulturni centar republičkog i regionalnog značaja, Sarajevo je prije rata imalo izuzetno velik broj objekata i sadržaja kulture. Objekte kulture u prijeratnom periodu moguće je klasificirati u tri kategorije:[5]

- objekti kulture republičkog ranga;
- objekti kulture gradskog raga;
- objekti kulture općinskog ranga.

Sem objekata kulture, postojao je čitav niz sadržaja kulture lociranih u objektima drugih namjena, i to sadržaja gradskog, općinskog ili područnog ranga (galerije, biblioteke, bioskopske dvorane, teatarske scene i sl.).

Gradska vijećnica u plamenu.

1. *Objekti kulture republičkog ranga*

	VRSTA OBJEKTA	BROJ OBJEKTA
1.	Muzeji	5
2.	Galerije	1
3.	Pozorišta	1
4.	Festivali	1
5.	Kulturni centri	1
6.	Biblioteke	1
7.	Institucije kulture	3
	UKUPNO	13

[5] Pregled stanja kulturno historijskog i prirodnog nasljeđa (Ratna razaranja 1992-1995.), Zavod za zaštitu kulturno historijskog i prirodnog nasljeđa Sarajevo, str. 219.; D. Hasić, *Ratne štete u Sarajevu*, 2006., str. 221-258.

2. *Objekti kulture gradskog ranga*

	VRSTA OBJEKTA	BROJ OBJEKTA
1.	Muzeji	5
2.	Galerije	3
3.	Pozorišta	2
4.	Kulturni centri	2
5.	Biblioteke	1
6.	Bioskopi	12
7.	Institucije kulture	2
8.	Kulturno-umjetnička društva	4
	UKUPNO	31

Pored sadržaja vezanih za navedene objekte kulture gradskog ranga, postojao je čitav niz djelatnosti iz domena kulture koje su egzistirale na objektima drugih namjena. Tu se, prvenstveno, misli na gradska strukovna udruženja umjetnika i kulturnih radnika, amaterska kulturno-umjetnička društva, amaterske teatarske i muzičke scene i drugo.

3. *Objekti kulture općinskog ranga*

VRSTA OBJEKTA	BROJ OBJEKTA
Kulturni centri	25

Najveći broj sadržaja i djelatnosti iz oblasti kulture na nivou općina, odnosno na područnom nivou, bio je koncentrisan uz općinske, odnosno područne kulturne centre, tzv. domove kulture. Pored toga, dio sadržaja kulture odvijao se u objektima druge namjene, ili je bio vezan za objekte školstva unutar mjesnih područja.

Ratna razaranja

Tokom agresije objekti kulture na području Sarajeva bili su izloženi intenzivnim i dugotrajnim ratnim dejstvima. U periodu ratnih dejstava u okviru raspoloživih mogućnosti vršene su minimalne sanacije i zaštita objekata priručnim materijalima.

Procjena nastalih šteta

1. *Objekti kulture republičkog, odnosno državnog ranga*

1.	ukupna procjena štete na objektima kulture	380.578 EUR
2.	procjena štete na objektima kulture spomeničkog ranga	14.085.562 EUR
	UKUPNA ŠTETA	14.466.141 EUR

Uz navedene procjene šteta nužno je evidentirati da je objekat Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, lociran na Grbavici, u potpunosti uništen.

2. *Objekti kulture gradskog ranga*

1.	ukupna procjena štete	9.894.700 EUR
2.	procjena šteta na objektima kulture spomeničkog ranga	756.608 EUR
	UKUPNA ŠTETA	1.746.078 EUR

Ovdje je nužno napomenuti da procjenom šteta nije obuhvaćen Dom mladih "Skenderija", čija je šteta obuhvaćena štetama na objektu KSC "Skenderija".

3. *Objekti kulture opštinskog, odnosno područnog ranga*

1.	evidentirane štete	40.224 EUR
2.	aproksimativne procjene	521.739 EUR
	UKUPNA ŠTETA	923.979 EUR

Štete nastale na objektima drugih namjena čiji su dijelovi, odnosno prostori, korišteni za potrebe kulturnih sadržaja općinskog (područnog) ranga, nisu evidentirane kroz prikazane ukupne štete na objektima kulture općinskog ranga.

Ukupne štete nastale u toku rata na objektima kulture u Sarajevu

1.	objekti kulture, državnog, gradskog i općinskog ranga	2.294.028 EUR
2.	objekti kulture kao spomenička kategorija	14.842.171 EUR
	UKUPNA ŠTETA	17.136.199 EUR

Ulaganja u opravke, sanacije tokom agresije

Tokom agresije vršene su nužne opravke i sanacije priručnim materijalima i u okviru raspoloživih internih sredstava.

Tokom 1996. godine nisu realizirana sredstva pomoći za sanaciju objekata kulture u gradu Sarajevu.

KULTURNE INSTITUCIJE

Stanje fondova Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH prije i poslije katastrofalnog požara

Prije otpočinjanja agresije Nacionalna i univerzitetska biblioteka posjedovala je oko 3.000.000 bibliotečkih jedinica. Ova građa je bila smještena na više lokaliteta u gradu. Glavnina fonda nalazila se u Vijećnici, a ostalo se nalazi ili se nalazilo u atomskom skloništu na Breki, prostorima Univerziteta, u Bosanskom kulturnom centru, te u zgradi Prosvjetno-pedagoškog zavoda. U svim navedenim prostorijama građa se nalazila i prije početka ratnog djelovanja, osim Pedagoškog zavoda, gdje je građa izmještena, pošto se u dio prostora gdje je bila Redakcija *Odjeka* uselila Biblioteka. Građa je prije rata bila i u prostorijama Studentskog doma na Vracama, ali je ovaj dio fonda neposredno pred rat iseljen i smješten u prostorije Univerziteta.[6]

Svi fondovi Biblioteke dijele se na *osnovni* i *rezervni*. Osnovni fond bio je smješten u Vijećnici i dijelom u Bosanskom kulturnom centru, dok je rezervni fond smješten na ostalim lokalitetima. Istina, i u samoj Vijećnici bilo je građe koja se po sadržaju svrstava u rezervni fond. Ova građa nalazila se, uglavnom, u podrumskim prostorijama Vijećnice (jedan dio inostrane periodike, mahom nekompletne, koju čitaoci uopće nisu koristili, zatim biblioteke "Prosvjeta" i "Napredak", neke poklon-biblioteke i sl.).

[6] "Bibliotekarstvo", *Godišnjak društva bibliotekara Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977., str. 3.

U osnovnom fondu u Vijećnici bilo je 850.000 knjiga i više od polovine periodičnih publikacija, oko 16.000 naslova, časopisa i novina.

Bosanskohercegovačka periodika zapremala je 114.786 tomova, a jugoslavenska i inostrana 220.000 tomova. Nešto periodičnih publikacija iz osnovnog fonda nalazilo se, a i sada se nalazi u Bosanskom kulturnom centru (preko 4.000 naslova).

U Vijećnici je, osim osnovnog fonda knjiga i časopisa, bila smještena i građa koja po svojoj prirodi i sadržaju pripada tzv. specijalnim zbirkama. U ovu zbirku koja, također, spada u osnovni fond, prikupljeno je više od 170.000 jedinica i bila je raspoređena u nekoliko podzbirki.

U katastrofalnom požaru koji je zahvatio Vijećnicu 25. augusta 1992. godine izgorjelo je više od 80% bibliotečke građe koja se u to vrijeme nalazila u njenim prostorima. Zahvaljujući činjenici da je sačuvana sva građa koja se nalazila u podrumu, ostalo je oko 30% sačuvanih monografskih publikacija iz osnovnog fonda. Među spašenom građom je i dio specijalnih zbirki i arhivskog primjerka bh. monografskih publikacija. Ovu građu izmjestila je grupa iz Štaba za zaštitu kulturnih dobara, koja je u Vijećnici radila više od 100 dana prije požara. U požaru su nestale neprocjenjive vrijednosti, naročito iz zbirke bh.periodike i monografskih publikacija, te dijelova specijalnih zbirki, kao i veoma bogate zbirke monografija i periodike sa područja bivše Jugoslavije. Nenadoknadiv je gubitak, recimo, bh.periodike i monografskih publikacija, naročito iz starijeg perioda, jer je teško pretpostaviti da će se ta literatura moći naći negdje u svijetu u onom obimu kakvom ga je posjedovala ova Biblioteka.[7]

U analizi fondova koji su se nalazili u Vijećnici koristili smo dva pojma kad smo iksazivali sudbinu fondova poslije požara i to pojmove *spaseno* i *sačuvano*. Spasena je ona građa koja je prije požara izmještena sa drugih lokaliteta u podrum, a to se odnosilo, kako smo vidjeli, na dio građe iz Arhivskog primjerka bh.monografskih publikacija, dijelove specijalnih zbirki i rukopisa naučnih radova. Ona građa koju smo označili kao *sačuvana* ostala je zahvaljujući tome što se nalazila u podrumu Vijećnice ili na drugim lokalitetima izvan nje.

Fondovi koji su se nalazili van prostora Vijećnice nisu biti direktno ugroženi od agresora. Dio građe je oštećen ili nestao na lokalitetu atomskog skloništa na Breki, a tu su štete nastale od naših snaga.

D. Hasić, *Ratne štete u Sarajevu 1992-1995.*, Institut za istraživanje ratnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu,Sarajevo, 2006., str. 260-261.

Sada se Biblioteka nalazi u zgradi Prosvjetno-pedagoškog zavoda, u dijelu koji je pripadao Redakciji revije *Odjek*. Prostor je minimalan za potrebe Biblioteke.

Ostali prostori u kojima se nalazi preostala građa Biblioteke također su, u znatnoj mjeri, oštećeni, a nisu ni sigurni osim prostorija u Bosanskom kulturnom centru, kojeg čuva policija.

Neophodno je dublje analizirati zbog čega se agresor na izmaku petoga mjeseca opsade Sarajeva odlučio zapaliti Narodnu i univerzitetsku biblioteku 25. kolovoza 1992. godine. Činjenica je da je u ovoj ustanovi bilo skoncentrirano i značajno kulturno blago bosanskohercegovačkih Srba, bez koga nije moguće valorizirati prošlost ovog naroda. U sistematskome nasrtaju na sve ono što karakterizira Hrvata i Muslimane kao zasebne etničke grupe, fašistoidni agresor nije poštedio ni nacionalnu biblioteku, koja je reprezentirala sve narode koji žive u Bosni i Hercegovini, a naročito Srbe, Hrvate i Bošnjake. Četnici su, pored zvjerskoga etničkog čišćenja i zločina kojima nema ravnih u modernoj povijesti, započeli i sa rasturanjem ustanova političkog, vjerskoga, socijalnoga i kulturnoga karaktera, računajući da će im tako biti lakše stvarati svoju povijest.

Od više desetina velikih požara u Sarajevu, svakako se po tragičnim dimenzijama izdvaja lomača knjiga u Vijećnici, u kojoj je bila smještena glavnina fondova Narodne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine. Tom je prilikom potpuno izgorjelo jezgro pozajmnih fondova sa oko 600.000 monografskih publikacija. Ovi fondovi nisu bili strukturirani niti raspoređeni po nekome sistematskom principu, nego po formalnom, tzv. formatskom, ali su po svome sadržaju odražavali ogromne napore države Bosne i Hercegovine da ovu ustanovu učini sposobnom da odgovori svojim zadacima. To je, na prvom mjestu, zadatak da svojom građom pomaže razvoj nauke i naučnoistraživačkog rada i, drugo, da pored te opće naučne funkcije, pomaže proučavanje Bosne i Hercegovine i njenih naroda i to sa svih aspekata. Te zadatke s velikim uspjehom Biblioteka je ispunjavala zahvaljujući fondovima monografskih publikacija, a i zahvaljujući bogatoj zbirci periodičnih publikacija sa područja Bosne i Hercegovine, bivše Jugoslavije i svijeta, kao i raznovrsnom građom tiskanom na drugi način (frafije, muzikalije, rukopisna građa, geografske karte, razglednice i sl.). Zahvaljujući bogatstvu svojih fonodva, Biblioteka je s uspjehom ispunjavala i svoju univerzitetsku funkciju, pomažući visokoškolsku nastavu, usavršavajući i prilagođavajući svoju informacijsku infrastrukturu, nabavnu politiku i cjelokupni rad potrebama nastavnika i studenata sa svih univerziteta u Republici.

Izgorjeli fondovi monografskih publikacija mahom su formirani od izdanja poslije Drugog svjetskog rata, jer bosanskohercegovačka centralna biblioteka nije imala sreću da dugo nosi obilježje središnje državne biblioteke, iako Bosna i Hercegovina ima višestoljetnu državnu tradiciju. Od svog formiranja 22. maja 1945. godine pa do katastrofalnoga požara literatura je nabavljena na četiri ustaljena načina: kupovinom, obaveznim primjerkom, poklonom i razmjenom. U izgorjelim fondovima nestale su gotovo sve knjige obaveznoga primjerka sa područja bivše Jugoslavije, osim onoga iz Bosne i Hercegovine, koji se zasebno čuva. Ne treba posebno naglašavati da se u tim fondovima nalazila značajna literatura iz svih oblasti znanja i da je činila ogromnu većinu one građe koja je bila u funkciji nauke, visokoškolske nastave i studenata. Obaveznom primjerku redovno su dodavana i značajnija djela u više primjeraka, koja je Biblioteka nabavljala kupovinom.

Posebnu vrednotu ovih fondova činila je šarolikost jezika na kojima su knjige bile štampane. U fondovima su bili zastupljeni svi jezici sa područja bivše Jugoslavije, pa se Bibliotekom gotovo ravnopravno mogao služiti čitalac sa bosanskog, sprskog i hrvatskoga govornoga područja, kao i Slovenac, Makedonac, Albanac, Madžar i drugi. U fondovima se nalazila i literatura na mnogobrojnim svjetskim jezicima koja je mahom nabavljana putem razmjene, kupovine, a dobivana je na poklon. Biblioteka je razvila široku saradnju sa preko sto velikih svjetskih biblioteka iz kojih je dobivala značajnu literaturu, a poklone je dobivala ne samo od građana Bosne i Hercegovine, nego i od naših iseljenika iz Amerike, zatim od građana državljana Bugarske, Čehoslovačke, Rusije, Austrije i drugih zemalja. Prvih decenija svoga rada Bibilioteka je nabavljala i izdanja knjiga do Drugoga svjetskog rata, naročito ona koja su se ticala Bosne i Hercegovine, tzv. bosaniku.

Ovim putem Biblioteka je došla do prvih knjiga koje su pisali Bosanci, a štampali su je van Bosne i Hercegovine, u Mlecima, Ankoni, Torinu, Padovi, Zagrebu, Zadru, Budimpešti, Beču, Osijeku, Sisku, Đakovu i još nekim mjestima. Na svu sreću ova građa, iako nevelika, spašena je. Među spašenim knjigama su i one koje se vode u fondu rijetkih knjiga, gdje spadaju inkunabule, kao i ona literatura nastala mahom do Prvoga svjetskog rata, osim periodike koja je, nažalost, stradala gotovo u cjelosti. Spašena je i cjelokupna rukopisna građa, značajna zbirka karata Bosne i Hercegovine, dio rukopisa doktorskih disertacija i magistarskih radnji, branjenih na Sarajevskom i drugim bosanskohercegovačkim univerzitetima, kao i manji dio branjenih u Zagrebu i Beogradu.

Najteži gubitak za Biblioteku i sveukupnu kulturu Bosne i Hercegovine jeste potpuno uništeni fond kompleta i nekompleta bosanskohercegovač-

ke periodike iz 19. i 20. stoljeća. Potpuno su izgorjeli svi kompleti časopisa od 1850. do danas, a bilo ih je više od 700 naslova, sa dužim ili kraćim vremenskim intervalom izlaženja. Među njima je najveći broj kompleta, dok je jedan broj, naročito onih starijih i pored dugogodišnjega nastojanja da se kompletiraju, ostao nekompletan i tako nestao. Među nenadoknadivim gubicima su i većina novina iz austrougarskoga perioda, a i između dva rata, kao i onih dnevnih i sedmičnih listova koji su izlazili tokom Drugog svjetskog rata; dok će sa obnovom ove građe od Drugoga svjetskog rata ići vjerovatno nešto lakše.[8]

Osim cjelokupnoga arhivskog primjerka periodike, u plamenu su nestali i "Kraljevski Dalmatin", zvanični organ francuske uprave u Dalmaciji početkom 19. stoljeća, komplet *Politike* 1921 - 1941. i 1945-1992., beogradsko *Vreme*, nekoliko godišta beogradske *Pravde*, zagrebačkih *Novosti*, *Jutarnjeg lista*, *Koprive*, komplet časopisa *Letopis Matice srpske*, *Glasnik Društva srpske slovesnosti* koji je kasnije nosio ime *Glasnik Srpskog učenog društva*, *Godišnjica Nikole Ćupića*, *Brankovo kolo* kao i mnogobrojni časopisi i novine sa područja bivše Jugoslavije.

Nacionalna Bibloteka Sarajevo – unutrašnji izgled

Ništa bolju sudbinu nisu doživjeli ni časopisi i novine, naravno oni vodeći, iz drugih krajeva bivše Jugoslavije. Biblioteka je osiromašena za mnogobrojne komplete časopisa iz oblasti politike, filozofije, prava, sociologije, religije i drugih oblasti, štampanih u Ljubljani, Zagrebu, Skoplju, Beogradu, Novom Sadu i velikom broju drugih gradova bivše Jugoslavije. Jedan broj časopisa i novina manje i nikako traženih od strane čitalaca štampanih izvan Bosne i Hercegovine nije izgorio, jer se nalazio u drugim lokalitetima, van Vijećnice.

U plamenu je nestala i cjelokupna informacijska infrastruktura Biblioteke – svi katalozi (abecedni, stručni, matični, katalog specijalnih zbirki, katalog priručne bibliotečke literature sa tezaurusom), više baza podataka o naučnim kadrovima, o naučnoistraživačkim projektima, centralni kata-

[8] Izvještaj o pregledu i procjeni ratne štete, Historijski muzej BiH, Sarajevo, 1994.

Stradanje kulturnih spomenika.

lozi, katalog bosanskohercegovačke literature, kao i više hiljada podataka o literaturi, obrađenih pomoću kompjutera. Požar je odnio središnji računar sa bazom podataka, te drugu kompjutersku opremu, terminale, laserske štampače, telefax, teleprinter, mikročitače, veći dio pisaćih mašina, telefona i druge tehničke opreme.

Rekapitulacija

r.br.	OBLAST	STRUKTURA	EUR
1.	I OBRAZOVANJE	Objekti osnovnog obrazovanja	19.802.263
		Objekti srednjeg obrazovanja	14.399.533
		Objekti visokog obrazovanja	93.518.961
		Objekti nauke (bez Orijentalnog instituta)	74.046.035
		UKUPNO	201.766.792
	OBLAST I		201.766.792
2.	II KULTURA		
	a) Objekti spomeničke kulture	Objekti državnog značaja	14.446.141
		Objekti gradskog ranga	1.746.078
		Objekti opštinskog ranga	923.979
		UKUPNO	17.116.198
	b) muzeji	Historijski muzej	90.131
		Zemaljski muzej	1.506.000
		UKUPNO	1.596.131
	c) biblioteke	Nacionalna i univerzitetska biblioteka	neprocjenjeno
	OBLAST II (A+B)		18.712.329

Zaključak

STRADANJE SARAJEVA (1992-1995) SA REFLEKSIJAMA NA OBJEKTE OBRAZOVANJA I KULTURE

Procjena štete na objektima kulture i obrazovanja u Sarajevu je dosegla cifru od 18 miliona eura direktne štete, u periodu od 1992-1995.

Za vrijeme opsade Sarajevo i njegovih 340.000 stanovnika bili su stalno gađani artiljerijom, ručnim bacačima i teškim mitraljezima tako da su gotovo u potpunosti bili razoreni objekti kulure i obrazovanja grada.

Gubitak bogate biblioteke sa jedinstvenim i rijetkim dragocjenim knjigama u Nacionalnoj biblioteci i Institutu za orijentalne studije, čije su zgrade spaljene, nisu, također, uključene u ovu studiju. Taj vid štete je nemoguće tačno utvrditi, ali štete u ekonomiji će se osjećati narednih 30 do 50 godina.

Izgorjelo je neprocjenjivo blago. U gradskoj Vijećnici plamen je progutao neprocjenjivo vrijedne i dragocjene rijetke knjige – samo su dio direktne štete koju su srpski barbari nanijeli gradu. Neprocjenjiva je šteta, međutim, ona koja je nanesena ljudima. Oko 19000 Sarajlija, svih konfesija i nacionalosti, od toga 2000 djece, platilo je glavom u opsjednutom gradu – od metaka svih mogućih oruđa i kalibara koji su srpski zlotvori ispaljivali na šeher Sarajevo.

Conclusion

THE SUFFERING OF SARAJEVO (1992-1995) WITH REFLECTION TO EDUCATIONAL AND CULTURAL OBJECTS

Average damage on culture and education institutions in Sarajevo reached the count of 18 million euros of direct damage in period between 1992-1995.

During the time of occupation of Sarajevo and it's population of 340.000 people were constantly thrown on with artilery, hand bombs and heavy machine guns, in that way almost all culture and education buildings of city Sarajevo were destroyed.

The loss of rich library with unique and rare precious books in National library and Institude for oriental studies, whose buildings were burned, were not as well included in this study. In that way the count of this damage

is impossible to say correctly, but damages on economy will be effective on further 30 to 50 years.

Priceless treasure has burned. In cities Vijecnica fire has burned priceless and very rare book-which are just part of direct damage which Serbian soldiers had caused to the city. The damage is priceless, however, the one that has been caused to the people. Around 19000 people of Sarajevo, all confesions and nationalities, of those 2000 children, have been killed in the occupied city by bullets of different kinds of weapons which Serbian soldiers have shot on Sarajevo!